

21 2018

ISSN 1301-2746

ADALYA

The Annual of the Koç University Suna & İnan Kıraç Research Center
for Mediterranean Civilizations

(OFFPRINT)

AKMED

KOÇ UNIVERSITY

Suna & İnan Kıraç

Research Center for

Mediterranean Civilizations

ADALYA

The Annual of the Koç University Suna & İnan Kırac Research Center
for Mediterranean Civilizations (AKMED)

Adalya, a peer reviewed publication, is indexed in the A&HCI
(Arts & Humanities Citation Index) and
CC/A&H (Current Contents / Arts & Humanities)
Adalya is indexed in the Social Sciences and Humanities Database of
TÜBİTAK/ULAKBİM TR index.

<i>Mode of publication</i>	Worldwide periodical
<i>Publisher certificate number</i>	18318
ISSN	1301-2746
<i>Publisher management</i>	Koç University Rumelifeneri Yolu, 34450 Sarıyer / İstanbul
<i>Publisher</i>	Umran Savaş İnan, President, on behalf of Koç University
<i>Editor-in-chief</i>	Oğuz Tekin
<i>Editor</i>	Tarkan Kahya
<i>Advisory Board</i>	(Members serve for a period of five years) Prof. Dr. Engin Akyürek, Koç University (2018-2022) Prof. Dr. Mustafa Adak, Akdeniz University (2018-2022) Prof. Dr. Nicholas D. Cahill, University of Wisconsin-Madison (2018-2022) Prof. Dr. Thomas Corsten, Universität Wien (2014-2018) Prof. Dr. Edhem Eldem, Boğaziçi University / Collège de France (2018-2022) Prof. Dr. Mehmet Özdoğan, Emeritus, Istanbul University (2016-2020) Prof. Dr. C. Brian Rose, University of Pennsylvania (2018-2022) Prof. Dr. Christof Schuler, DAI München (2017-2021) Prof. Dr. R. R. R. Smith, University of Oxford (2016-2020)
<i>English copyediting</i>	Mark Wilson
©	Koç University AKMED, 2018
<i>Production</i>	Zero Production Ltd. Abdullah Sok. No. 17 Taksim 34433 İstanbul Tel: +90 (212) 244 75 21 • Fax: +90 (212) 244 32 09 info@zerobooksonline.com; www.zerobooksonline.com
<i>Printing</i>	Oksijen Basım ve Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti. 100. Yıl Mah. Matbaacılar Sit. 2. Cad. No: 202/A Bağcılar - İstanbul Tel: +90 (212) 325 71 25 • Fax: +90 (212) 325 61 99 Certificate number: 29487
<i>Mailing address</i>	Barbaros Mah. Kocatepe Sok. No. 22 Kaleiçi 07100 Antalya - TURKEY Tel: +90 (242) 243 42 74 • Fax: +90 (242) 243 80 13 https://akmed.ku.edu.tr
<i>E-mail address</i>	akmed@ku.edu.tr

KOÇ ÜNİVERSİTESİ

AKMED

KOÇ UNIVERSITY

Suna & İnan Kırac

Research Center for

Mediterranean Civilizations

Contents

Gizem Kartal <i>The Neolithic Cave Settlements of the Antalya Region in Southwestern Anatolia: A Comparative Perspective in Terms of Chipped Stone Assemblages</i>	1
Derya Yalçıklı <i>Two Neolithic Ritual Centers in East Mysia (NW Turkey): The Baltalın and İnkaya Caves</i>	19
Nurcan Kayacan <i>Oval Points and Cattle-Hunting Practices in Central Anatolia during the 8th Millennium BC</i>	45
Yalçın Kamış <i>Acemhöyük Buluntuları Işığında Erken Tunç Çağında Orta Anadolu'nun Güneyinde Çark Yapımı Seramiğin Ortaya Çıkışı</i>	63
Murat Akar – Demet Kara <i>Into the Hinterland: The Middle Bronze Age Building at Toprakhisar Höyük, Altınözü (Hatay, Turkey)</i>	85
Gonca Dardeniz – K. Serdar Girginer – Özlem Oyman-Girginer <i>A Pottery Kiln from Tatarlı Höyük (Adana, Turkey) and its Implications for Late Bronze Age Pottery Production in Cilicia and Beyond</i>	117
S. Gökhan Tiryaki <i>The Sanctuary with the Relief of the “Twelve Gods” in the Elmalı Highlands: On the Iconography of “Leto, her children, and the Nymphs” in Ancient Southwest Anatolia</i>	135
Elif Özer – Murat Taşkiran <i>The Sillyon Main City Gate</i>	151
Şükrü Özudođru – Düzgün Tarkan <i>Kibyra Geç Antikçağ Hamamı</i>	175
Mustafa Adak <i>Die Melas-Brücke bei Kotenna und die Familie des Stanamoas</i>	211
Urs Peschlow <i>Die Gabriel-Platte in Antalya. Rekonstruktion und ursprünglicher Kontext</i>	229
Ünal Demirer – Nilgün Elam <i>Lead Seals of the Kibyra Excavations</i>	245
Aytaç Dönmez <i>Xanthos West Agora II: Alteration and Transformation in the Byzantine Period</i>	277

Hüseyin Metin – Salih Soslu <i>The Altıkapılı Cave Church at Pisidia</i>	315
Merih Erol <i>Becoming Protestant: Greek Orthodox Responses to Conversion in 19th-Century Ottoman Anatolia</i> ..	335
Evren Dayar <i>1853 Antalya İsyanı</i>	363
Funda Solmaz Şakar – Neriman Şahin Güçhan <i>Building System Characterization of Traditional Architecture in Cappadocia, Turkey</i>	379

1853 Antalya İsyanı

Evren DAYAR*

Öz

1 Ekim 1853 Cumartesi günü Antalya iki bini aşkın kentlinin katıldığı bir isyana sahne oldu. Tahıl fiyatlarındaki olağanüstü artıştan şikâyetçi olan isyancılar tüccarlara ait kervanların yolunu kesmiş, el koydukları tahılı zorla kentın çarşısına götürmüş, kendi tespit ettikleri fiyat üzerinden satışa çıkarmıştı. İsyancılar sadece tahıl fiyatlarını belirlemekle de yetinmemişti; kendi temsilcilerini sancak meclisine üye olarak seçtirmeyi başarmış, hatta yargılama yaparak hukuki yetki de kullanmıştı. Yaşanalar, bir davranış kalıbı ortaya koyduğu, isyancıların ahlaki ekonomisi olduğu ve fiyat düşürmek amacını taşıdığı için sıradan bir tahıl isyanını andırıyordu. Ancak resmi müfettişin Aralık ayı boyunca yürüttüğü soruşturma isyanın çok farklı yönlerini açığa çıkarmıştı.

Anahtar Kelimeler: Antalya, tahıl isyanı, tüccarlar, ahlaki ekonomi, sancak meclisi.

Abstract

On Saturday October 1st in 1853, Antalya witnessed the rebellion of more than two thousand of its citizens. Rebels who complained about the extraordinary increase in grain prices, waylaid caravan routes of merchants, took the grain they seized from merchants to the city bazaar and put it up for sale at the price they determined. Rebels were not satisfied enough only with setting prices for grain, they made their representatives elected as candidates of administrative council of Antalya, and they used legal authority by trial. The Antalya Rebellion seemed to be an ordinary grain riot because; it revealed behavioural pattern and rebels had moral economy by fundamentally aiming decrease in grain prices. However, the investigation carried out by the official inspector during the month of December also uncovered different aspects of the rebellion.

Keywords: Antalya, grain riot, merchants, moral economy, administrative council.

Giriş

1853 yılı Eylül ayının son günü Antalya Kalekapısı'nda bir araya gelen kalabalık bir topluluk "düğüne gidiyoruz" diyerek Ahmed Efendi'nin kentın yarım saat uzağındaki medresesinin yolunu tutmuştu. Resmi yetkililerin "cumhûr" olarak adlandıracağı bu topluluk medreseye geldikten sonra bıçak üzerinden atlayarak eski bir isyan ritüelini canlandırmış ve Antalya Sancak Meclisi'nin tüccar azalarını görevlerinden uzaklaştırmaya yemin etmişti. Hedeflerindeki üç kişi ise vurguncu olduğuna inandıkları; Hacı Ömer Ağa, Antalya Müftüsü Hacı Mehmed Efendi ve Mal Kâtibi Ahmed Tevfik Efendi idi¹.

* Dr. Evren Dayar, Antalya Kent Müzesi, Antalya. E-posta: evrendayar@gmail.com

Bu makale yayımlanmamış doktora tezimin aynı başlıklı ilgili bölümünün yeni verilerle geliştirilmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

¹ BOA. İ. MVL. 296-12002, lef. 16-2 (14 Aralık 1853). Olayların tüm ayrıntısı Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Meclis-i Vâlâ ve İrade Dâhiliye fonlarında yer alan İ. MVL. 296-12002 ve İ. DH. 281-17635 dosyalarında kayıtlıdır. İsyanın kronolojik tarihi bu dosyalarda yer alan sorgu tutanakları ve meclis mazbataları kullanılarak yazılmıştır.

Olaylar, yeminlerine sadık kalan isyancıların 1 Ekim Cumartesi günü tüccarlara ait tahıl kervanlarının yolunu kesip kentin çarşısına taşıması ve el koydukları tahılı yoksullara dağıtmasıyla devam etmişti. Bu esnada sokağa çıkan tellalların “*berkes toplansın gelmeyen olursa kendisi kâfir, avradı boş olsun*” çağrısıyla çarşıdaki kalabalığın sayısı kısa süre içinde iki bini aşmıştı².

Tüm bu yaşananlar karşısında Kaymakam Mehmed Ali Ağa kentteki bu olağanüstü olayları görüşmek için Sancak Meclisi’ni toplantıya çağırmıştı. Toplantıya katılmak üzere yola çıkan Hacı Ömer Ağa’nın çarşıda kalabalığın yanından geçerken “*tüccarın zabiresini niçin çevirdiniz? Bende zabire çok, canı isteyen gelsin kilesi yirmişer kuruşa ne kadar buğday isterse alsın, istemezse bilmem ne yesin*” demesi cumhûrun öfkesini daha da arttırmış, bu suretle “ahâlîyi kendisinden büsbütün nefret ettirmişti”³.

Hacı Ömer Ağa muhtemelen kendisine yönelik fiziksel bir tepki beklemiyordu; ama orada bulunanların öfkesine hedef olmaktan son anda Kaymakam Konağı’na sığınarak kurtulabilmişti. Fakat kalabalığın öfkesini dindirmek mümkün olmamış, isyancılar kısa süre içinde Kaymakam Konağı’nı işgal etmişti. Hacı Ömer Ağa bu sırada pencereden sarkıtılan bir urganla konağı terk etmeyi başarmış ve Bâli Bey Mahallesi’ndeki konağına kaçmıştı. Ancak Müftü Mehmed Efendi ve Kaymakam Mehmed Ali Ağa onun kadar şanslı değillerdi ve isyancıların tepkisinin doğrudan hedefi olmuşlar, hem tartaklanmışlar, hem de hakarete uğramışlardı. Hatta Müftü Efendi bu olaydan sadece bir gün sonra zorla köyüne gönderilmişti⁴.

Kaymakam Konağı’nı basarak Mehmed Ali Ağa’yı tehdit eden isyancıların talepleri açıktı: Hacı Ömer Ağa’nın Sancak Meclisi’nden çıkarılıp kendi temsilcilerinin meclise alınması, Antalya Müftüsü Mehmed Efendi’nin yerine Ahmed Efendi’nin müftü yapılması, Mal Kâtibi Ahmed Tevfik Efendi’nin görevinden azledilmesi, kentin dışına asla tahıl çıkarılmaması, buğdayın kilesi 12 kuruştan yoksullara satılması ve nihayet Sancak Meclisi’nin tüm bunlara dair bir mazbata düzenlemesi. Taleplerinin gerçekleştirilmemesi halinde neler yapabileceklerini ise Mehmed Ali Ağa’ya söyledikleri “*konağını yakarız, iskelede olan gemileri de batırırız, bugün kan akacak*” tehdidiyle dile getirmişlerdi. Tüm bu gelişmeler üzerine olayların yatıştırılması için Sancak Meclisi cumhûrun talepleri doğrultusunda bir mazbata hazırlamış, bu mazbata tellallar aracılığıyla kentin “cerîde-i yevmiyesi” olan Kalekapısı’nda duyurulmuştu⁵.

Kaymakam Konağı’nın basıldığı gün iskelede de olaylar yaşanmıştı. İskeleye gelen ayaklanmacılar burada bulunan Gümrükçü Hüseyin Ağa’ya “*Kaymakam ve meclis yoktur, bir dirbem zabire geçirmeyeceksin, sonra seni ortadan kaldırırsın, telef ederiz*” demişti⁶. Neticede kimse telef edilmemişti; ancak tüccarlara ait tahılın bir bölümü denize dökülmüş, arta kalan tahıl 12 kuruştan yoksullara satılmıştı⁷.

² BOA. İ. MVL. 296-12002, lef. 16-1 (14 Aralık 1853). Osmanlı belgelerinde isyan hadisesi, Osmanlı elitlerinin kitlesel eylemleri tanımlamak için birbirlerinin yerine de kullandığı “ihtilâl”, “fesâd”, “uygunsuzluk” ve “madde” kavramlarıyla tanımlanmıştır. Gerçekten de 19. yy.’ın ikinci yarısına kadar ihtilâl kavramının belgesel anlamı, doğrudan fitne ve fesat kavramlarına gönderme yapar. Örneğin, Lûgat-ı Osmanî’de ihtilâl kavramı “nizâm ve kanun karşı konulub fitne ve feşa olub karışıklık olmak” şeklinde tanımlanmıştır. Bk.: Bosnevi 1286, 8. Lûgat-ı Naci’de de ihtilâl’in anlamı “bozukluk, karışıklık, intizamsızlık, herc ü merc, fitne ve fesâd”tır. Bk.: Naci 1317, 35. Bu nedenle 19. yy.’ın ikinci yarısına kadar bu kavramlar birbirlerinin yerine kullanılmıştır.

³ BOA. İ. DH. 281-17635, lef. 2 (8 Ekim 1853).

⁴ BOA. İ. DH. 281-17635, lef. 2 (8 Ekim 1853).

⁵ BOA. İ. DH. 281-17635, lef. 1.

⁶ BOA. İ. MVL. 296-12002, lef. 16-2 (14 Aralık 1853).

⁷ Bu şekilde tahılı yağmalananlar arasında Yunan Konsolos Vekili de bulunuyordu. Ayrıca, iskeledeki ambarlarda bulunan İdriszâde Salih Ağa’nın 3.072 kg, Arap Süleyman Efendi’nin 6.451 kg, Arap Hacı Mehmed Bey’in 6.144 kg, Rum Kara Yorgi’nin 3.072 kg ve Yunan tebaasından Corci’nin 2.611 kg buğdayına el konulmuş ve buğdayın rayici 20 kuruşken 12 kuruşa satılmıştı. Bk.: BOA. İ. MVL. 296-12002, lef. 28-29 (26 Aralık 1853).

İskeleden sonra isyancılar kentteki Morali tahıl tüccarlarıyla ortak olan İngiltere Konsolos Vekili John Purdie'nin konağının yolunu tutmuş⁸, Konsolos Vekili'ne Antalya'da bir daha ticaret yapmamasını tembih ederek konağında istiflediği tahıla el koymaya çalışmış⁹. Konsolos Vekili yaşananlardan hemen sonra kısa bir süre için kentten uzaklaşmış ve Bâb-ı Âlî'nin resmi müfettişi Kamil Efendi'nin olayları soruşturmak için Antalya'ya geldiği Aralık ayına kadar geri dönmemişti¹⁰.

Olaylar sadece birkaç günle de sınırlı kalmamış, Aralık ayının başlarına kadar devam etmişti. 3 Ekim Pazartesi günü Hacı Ömer Ağa mecliste kendisini darp etmeye teşebbüs edenlerin peşine düşerek esnaftan Hacı Hüseyin'i "*aleyhimde bulunmuşsun*" diyerek dövdürmüştü. Hacı Hüseyin'in hükümete yaptığı şikâyet ise dikkate alınmamış, hatta kendisine zabıta gönderilen Hacı Ömer Ağa "*evet ben dövdürttüm*" demekle yetinmişti. 7 Ekim'de de Hacı Ömer Ağa'nın kardeşi Arap Süleyman Efendi Burdur'dan Antalya'ya dönüşünde beraberindeki kırk kadar adamıyla Şarmpol'e gelmiş ve silah attırmıştı. Daha sonra çarşıya haber göndererek ahalden Yusuf Çavuş'u konağına getirtmiş ve darp etmişti. Yusuf Çavuş'un yaşananları çarşıda anlatmasıyla isyancılar "*biz Araplar elinde esir mi olduk?*" diyerek tekrar bir araya gelmişlerdi. Kentteki huzursuzluğu haber alan Arap Süleyman Efendi'nin ise çarşıya adam gönderip barut ve silah aldırıldığı iddia edilmişti¹¹.

İsyanın Muhtemel Nedenleri

Hacı Ömer Ağa ve kardeşi Arap Süleyman Efendi'nin mukabelesine rağmen olayların ilk günlerinde isyancılar taleplerini kabul ettirmiş, Kaymakam Mehmed Ali Ağa etkisiz hale getirilmiş, Hacı Ömer Ağa meclis azalığından, Müftü Mehmed Efendi ise müftülüğten uzaklaştırılmış; Hacı Ömer Ağa'nın yerine aza olması istenen Hacı Velizâde Ahmed Ağa meclis azası, Mehmed Efendi yerine müftü olması talep edilen Ahmed Efendi de müftü olmuştu. İsyancılar bu dönemde idari yetkinin yanı sıra hukuki yetki de kullanmışlar, kentte yaşanan hırsızlık olaylarının sorumlusu tuttukları Kayserili Hacı Osman'ı "cumhûrun reyiyile" sorgulamışlardı¹².

Nihayet isyancıların talebiyle oluşturulan yeni Sancak Meclisi 8 Ekim 1853'te bir mazbata düzenleyerek olaylar hakkında İstanbul'u bilgilendirmişti. Bu mazbata, isyancıların hala etkili olduğu bir tarihte hazırlandığı için ayaklanmanın meşru sebepleri hakkında ilk elden bilgi vermektedir. Mazbatada ifade edilenlere göre olayların nedeni kentte yaşanan tahıl vurgunculuğuydu ve olan biten her şeyin sorumlusu Hacı Ömer Ağa, kardeşi Arap Süleyman Efendi ve müttelikleriydi¹³.

İsyancıların muzaffer olduğu, hedeflerindeki kişilerin ise "barut ve ateş üzerinde oturur gibi" korku içinde bulunduğu Ekim ayına tarihlenen Antalya kaynaklı diğer belgelerde de olayların gerçek sebebinin tahıl ihtikârı olduğunun altı çizilmiştir¹⁴. Örneğin, olayların hemen sonrasında

⁸ İngiliz Konsolos Vekili 1842'den beri Antalya'da görev yapıyordu. Bk.: AŞS. 19/388 (12 Ocak 1842). Sancak Meclisi azalarından tahıl tüccarı Morali Ali Muhlis Ağa ise John Purdie'nin hususi vekiliydi. Bk.: AŞS. 9/67 (6 Aralık 1854).

⁹ BOA. İ. MVL. 296-12002, lef. 17 (19 Aralık 1853).

¹⁰ Howard 1855, 181.

¹¹ BOA. İ. DH. 281-17635, lef. 3 (8 Ekim 1853).

¹² BOA. İ. MVL. 296-12002, lef. 17 (19 Aralık 1853).

¹³ BOA. İ. DH. 281-17635, lef. 3 (8 Ekim 1853). Bu mazbatada; Kocabaş Oran Zanoğlu, Metropolit Vekili İstrati Zanoğlu, Hacı Velizâde Ahmed Ağa, Yörükoğlu Hacı Ahmed Ağa, Mubayaacızâde Mustafa Bey, Yanıkzâde İsmail Bey, Elmalılı İdriszâde Salih Ağa, Mal Müdürü Halil, Müftü Ahmed Efendi, Naib Mehmed Emin ve Kaymakam Mehmed Ali'nin mühürleri vardır.

¹⁴ Öte yandan 13 Kasım'da Kaymakam Mehmed Ali Ağa ve Naib Mehmed Emin Efendi'nin Antalya'dan gizlice İstanbul'a gönderdikleri bir mazbata, hem durumun vahametini vurguluyor hem de isyanın perde arkasında farklı

da Antalya'dan başkente gönderilen bir yazıda, isyanın, muhtekir olmakla itham edilen meclis azası Hacı Ömer Ağa, Mal Kâtibi Ahmed Tevfik Efendi ve Müftü Mehmed Efendi'yi hedef aldığı vurgulanmıştı¹⁵.

Aslına bakılırsa dönemin koşulları düşünüldüğünde isyancılara hak verilmesini gerektirecek birçok neden de vardı. Her şeyden önce çok yakın bir geçmişte yaşanıp Antalya ve çevresini de etkisi altına alan “korkunç kuraklığın” izleri hala canlıydı¹⁶. Kuraklığın etkisini daha da arttıran ise çekirge istilası olmuştu¹⁷. Bu dönemde sahil bölgelerini tesiri altına alan kuraklık ve çekirge istilasının neden olduğu kıtlık eşkiyaların etkinliğini arttırmış, tahıl tüccarlarını şiddet eylemlerinin hedefi yapmıştı¹⁸.

Durumu daha da kötüleştiren ise Avrupa ve Doğu Akdeniz'de yaşanan tahıl buhranıydı. 1853'ün koşulları düşünüldüğünde bu buhranın Antalya'nın önde gelen tüccarlarının iştahını kabartmış olması ihtimali bir hayli yüksektir. Neticede kuraklık ve çekirge istilası nedeniyle kente gelen tahılın miktarı azalmış, fakat Avrupa ve Doğu Akdeniz'deki buhran Antalya iskelesine yönelik talebi arttırmıştı. Tüm bu koşullar fiyatların yükselmesine neden olmuştu¹⁹.

1850'lerde buğday fiyatlarının oluşturduğu grafik de kriz iddiasının doğruluğunu desteklemektedir. Örneğin, 1851'de bir kile buğdayın fiyatı kısmen istikrarlı bir seyir izlemiş ve 8-12 kuruş arasında değişmiştir²⁰. 1852'de bir kile buğday kentteki fırıncılara 19,5 kuruştan satılmış, bu durum ciddi tepkilere yol açmıştır²¹. İsyân günlerine gelindiğinde buğdayın kilesi 20-22 kuruşa fırlamış, olayların nedenleri arasında yer alan krizin etkilerinin devam ettiği 1855'te ise bir kile buğdayın fiyatı 15 ile 28 kuruş arasında değişmiş, bu dönemde bir kile buğday ortalama olarak 20 kuruşluk değere sahip olmuştur²². Koşulların tekrar olağan haline döndüğü 1856'dan itibaren ise bir kile buğday toplu olarak satıldığında 8,5 kuruştan alıcı bulabilmiştir²³. Bu kısa dönemli tablo 1852'den itibaren buğday fiyatlarında yaşanan büyük

nedenler olabileceği gerçeğini gözler önüne seriyordu. Bu mazbatada “*olaylara teskin geldiyse de olan bitenin nedenini araştırarak iktidarımız yoktur*” denilmiş, cumhûrun her an tekrar zuhûr edeceğinden duyulan endişe ise “*mal ve can ve arz ve namusumuzdan emin olmadığımız halde barut ve ateş üzerinde oturur gibi ikamet eylemekteyiz*” sözleriyle dile getirilmişti. Ayrıca, olayların görünür nedenin tahıl meselesi olduğu, fakat işin perde arkasında çok farklı nedenlerin bulunduğu ima edilmişti. Çünkü Antalya'nın tahıl açısından bir sıkıntısı yoktu, üstelik fırınlarda ekmek boldu. Dolayısıyla bu ihtilâlde tahıl hususu sadece bir gerekçe olarak kullanılmıştı. Olayların gerçek sebebi ise “bazı kimselerin kendi kâr ve maslahatlarına revaç vermek” niyetiyle halkı tahrik etmeleriydi. Bk. BOA. MVL. 265-42 (13 Kasım 1853).

¹⁵ BOA. İ. DH. 281-17635, lef. 1.

¹⁶ 1850'de Antalyalı Danieloğlu kuraklık nedeniyle Perge'de büyük ve küçükbaş hayvanların otlayacak ot bulamadığına, her tarafın hayvan leşleriyle dolu olduğuna tanıklık etmiştir. Bk.: Danieloğlu 2010, 157.

¹⁷ Çekirge istilası nedeniyle Antalya'da tahıl mahsulü 1852'deki kadar bereketli olmamış, istilanın etkileri 1854 ve 1855'te de devam etmiş, bu nedenle birçok köy ve kasabada ürünler telef olmuş, Antalya'nın 1854-1855 aşar geliri düşmüştü. Bk.: BOA. İ. DH. 281-17635, lef. 1 (8 Ekim 1853); BOA. MVL. 173-90, lef 2 (18 Mayıs 1856).

¹⁸ Örneğin, seyyah E. Colnaghi, 1854'te, Morali bir tüccarı da öldüren Elmalı çevresindeki seksen kişilik bir çeteden (Zeybekler) bahsetmiştir. Benzer şekilde bu dönemde Rodos'un karşı kıyısında faaliyet gösteren ve bölge eşrafının denetiminde olan dört yüz kişilik bir başka eşkiya çetesi daha vardı. Elmalı'da üretilen tahılı Rodos'a taşıyan tekneler Finike'den yola çıktıktan hemen sonra korsanların saldırısına uğruyordu. Yine çok yakın bir geçmişte Dalyan'da tahıl ticareti yapan Sardunyalı bir tüccar halk tarafından öldürülmekle tehdit edilmişti. Neticede tüm bu yaşananlar, D. E. Colnaghi tarafından da altı çizildiği gibi, bölgeyi etkisi altına alan kıtlıkla ilişkiliydi. Bk.: Newton 1865, 346.

¹⁹ BOA. İ. DH. 281-17635, lef. 3 (8 Ekim 1853).

²⁰ AŞS. 7/55 (17 Aralık 1850); AŞS. 7/57 (22 Ocak 1851); AŞS. 7/58; AŞS. 7/59 (22 Ocak 1851); AŞS. 7/61 (22 Ocak 1851); AŞS. 7/63 (22 Ocak 1851); AŞS. 7/64 (22 Ocak 1851); AŞS. 7/65 (5 Şubat 1851); AŞS. 7/66 (5 Şubat 1851); AŞS. 7/74 (14 Şubat 1851); AŞS. 7/80; AŞS. 7/82; AŞS. 7/86 (25 Mart 1851).

²¹ BOA. İ. MVL. 252-9288, lef. 21.

²² Beden 2004, 61.

²³ BOA. HR. MKT. 180-57, lef. 3 (13 Nisan 1856).

artışı gözler önüne serer. Fiyatlardaki bu artışın bir tahıl isyanı için uygun koşullar yaratması kaçınılmazdır²⁴.

Kısacası, birçok gösterge yaşananları sıradan bir tahıl isyanı olarak nitelendirmeyi haklı kılmaktadır. Zaten Kasım ayının başlarına kadar Bâb-ı Âlî de olayların gerçek sebebinin tahıl vur-gunculuğu olduğunu düşünme eğiliminde olmuştur. Bu nedenle 11 Ekim 1853 tarihli Meclis-i Vâlâ mazbatasında Antalya’da tahıl temin etmenin güç olması nedeniyle ve kıtlık endişesiyle yağmacı bir cemiyet (yağmacı bir cemiyet-i âsîyye) teşekkül ettiği, bu yağmacı cemiyetin Kaymakam Konağı’na hücum etmek gibi fenalıklara kalkıştığı, bu nedenle Müftü Efendi başta olmak üzere kentin bazı önde gelenlerinin firar ettiği, Kaymakam Mehmed Ali Ağa’nın bile Antalya’dan “sıvışmak niyetinde” olduğu, yağmacı cemiyetin İngiliz Konsolos Vekili’ni de hedef aldığı, Konsolos Vekili’nin, konağında bulunan İngiltere devleti armasını kullanarak isyancıların elinden kurtulabildiği belirtilmişti²⁵.

Meclis-i Vâlâ’nın 18 Ekim 1853 tarihli bir diğer tezkiresinde de Antalya’daki olayların sorumlusu olarak Hacı Ömer Ağa ile kardeşi Arap Süleyman Efendi gösterilmiş, Müftü Mehmed Efendi’nin ise görevinden alınması gerektiği vurgulanmıştı²⁶. Ne var ki Ekim ayının başında yaşanan olaylara ilişkin Bâb-ı Âlî’nin ilk görüşünü ifade eden bu düşünceler tahkikat için İstanbul’dan gelen Kamil Efendi’nin yürüteceği soruşturmanın neticesinde büyük ölçüde değişecekti.

Kamil Efendi’nin Tahkikatı ve Bir Azmettiricinin İfşası

Olayları araştırması için İstanbul’dan gönderilen Müfettiş Kamil Efendi 8 Aralık 1853’te bir bölük piyade nizamiye askeriyle birlikte Antalya’ya geldi²⁷. Kamil Efendi’nin ilk icraatı olayların nedenlerini anlamak için 12 Aralık’ta bir “Genel Meclis” (Meclis-i Umûmî) teşkil etmek oldu.²⁸ Bu mecliste; Kamil Efendi, Kaymakam Mehmed Ali Ağa, Müftü Mehmed Efendi, kentte bulunan memurlar ve Sancak Meclisi azaları yer alacaktır²⁹. Genel Meclisin ilk mesaisi ise 14 Aralık’ta “ayak takımı” arasında yer alan isyanın elebaşlarını teker teker sorgulamak olmuş, soruşturma birkaç gün devam etmişti.

Bu ilk soruşturmanın sonunda 19 Aralık’ta bir mazbata düzenlendi. Tahkikatın nasıl gelişeceğine ilişkin önemli ipuçları veren bu mazbataya göre olayların tahıl buhranı ile bir ilgisi yoktu; çünkü kentte yeteri kadar tahıl mevcuttu³⁰. Aynı gün hazırlanan bir diğer mazbatada ise

²⁴ Antalya’daki isyancıların eylemleri pek çok açıdan tahıl isyanlarının evrensel eylem örüntüleriyle de uyumaktadır. Fransız Devrimi’ne kadar bu tür isyanların ortak özelliği; esas olarak artan fiyatları tenzil etmeyi talep etmeleri, başka bir ifadeyle “taxation populaire” türü eylemler olmaları, toplumsal değişimi amaçlamamaları, meşruiyetlerini geçmiş ve geleneğin gücünden tevarüs etmeleriydi. E. Thompson’a göre 18. yy.’da İngiltere’deki tahıl isyanları meşruiyetini toplumsal kurallar ve yükümlülükler konusunda geleneksel ve istikrarlı bir anlayıştan türetiyordu ki bunların tümü yoksulların ahlaki ekonomisini (moral economy) oluşturuyordu. Bk.: Thompson 2006, 225; Tilly 1971, 56-57; Tilly 1983, 340-345. Öte yandan bu isyanlar esas olarak gelenekleri ihya etmeye matuf olduğu için muhafazakâr bir karaktere sahipti. Tahıl isyanlarının muhafazakâr niteliğiyle ilgili olarak bk.: Clark 1976, 378.

²⁵ BOA. İ. DH. 281-17635, lef. 4 (11 Ekim 1853).

²⁶ BOA. İ. DH. 281-17635, lef. 6 (18 Ekim 1853).

²⁷ BOA. MVL. 268-56, lef. 2 (13 Ocak 1854). Bâb-ı Âlî’nin olaylara uzun süre müdahale etmemesi İstanbul’daki İngiltere Elçisi Lord Stanford’un da tepkisini çekmişti. Lord Stanford 26 Kasım 1853 tarihinde bu gecikmişlikten yakınmış, kendilerine verilen teminatların üzerinden çok zaman geçmiş olmasına rağmen Bâb-ı Âlî’nin hiçbir şey yapmadığını söylemiştir. Bk.: BOA. HR. TO. 219-82 (26 Kasım 1853).

²⁸ BOA. İ. MVL. 296-12002, lef. 18 (19 Aralık 1853).

²⁹ BOA. HR. SYS. 2821-34 (17 Aralık 1853).

³⁰ BOA. İ. MVL. 296-12002, lef. 18 (19 Aralık 1853).

Hacı Ömer Ağa ve Arap Süleyman Efendi'nin suçsuzluğunun altı çizilmiş, 8 Ekim 1853 tarihli Sancak Meclisi mazbatasının "cumhûrun talebiyle", mecburen hazırlandığı belirtilmişti³¹.

24 ve 26 Aralık tarihlerinde gerçekleştirilen soruşturmalarda ise şahitlerin yardımıyla olayların baş kışkırtıcısı ifşa edilmişti: Antalya hanedanından Yanıkzâde İsmail Bey. Bu konudaki ilk tanık olan Mehmed Hurşid Bey olaylardan iki gün sonra İstanbul'taki (Korkuteli) çiftliğinde İsmail Bey'i gördüğünü söylemiş, konuyla ilgili hasbihal ederlerken İsmail Bey'in kendisine "*fesâd benim tembibim ve tarifim gibi olmamış*" dediğini iddia etmişti³².

Yanıkzâde İsmail Bey'in komşusu Ahmed Efendi'nin evinde bulunduğu bir toplantıda da "cumhûr lakırdısı açılmış", bunun üzerine İsmail Bey toplantıda bulunanlara, güya, "*keşke ben de fesâdda burada bulunaydım, dövülecek dört beş kişi daba var idi onları da ben dövürür idim*" demişti³³.

Yanıkzâde İsmail Bey aleyhindeki bu tanıklıkları reddetmişti³⁴. Bununla birlikte, hakkındaki iddialar doğrusa eğer, o, olayların şiddetini yitirdiği son ana kadar isyanın başarılı olması ve isyancıların hedefindeki tüccarların tepelenmesi için çalışmıştı. Hatta Arap ve Morali tüccarların 3 Aralık'ta olaylara bir çözüm bulmak için meclise gelmelerini o engellemiş, gönüllü askerlerinden yirmi otuz kişiyi meclise giden yol üzerine çıkarmış, "*Arap ve Morali tüccarlar saray tarafına geldiklerinde mani olasmız*" tembihinde bulunmuştu³⁵.

28 Aralık'ta son defa toplanan Genel Meclis'in gündemindeki ilk mesele Mal Kâtibi Ahmed Tevfik Efendi hakkındaki iddiaların görüşülmesi oldu. Bu görüşmelerin sonucunda Ahmed Tevfik Efendi'nin isyancıların rivayet ettiği gibi gayrimeşru ticareti olmadığı, "maaşından arttırmış olduğu beş on kuruşla" ticaret yaptığı sonucuna varılmıştı³⁶. Aynı gün Genel Meclis olaylara ilişkin bir değerlendirmenin yapılması ve tahkikatın sonucunu içeren bir mazbatanın hazırlanmasıyla sona erdi. Bu mazbatada üzerinde önemle durulan husus ise Yanıkzâde İsmail Bey'in isyanın ardındaki en önemli kişi olduğuydu. Mazbataya göre İsmail Bey bir dizi vaatle birçok kişiyi isyana taraftar yapmış, "*fukara ne gönülde ise ben de beraberim*" diyerek "sözü ayağa düşürmüş"tü. İsyân günlerinde meclis azası olmasına rağmen Kaymakam Konağı'na hiç uğramadan kendi konağına çekilmiş, konağının kapısını isyancıların müftü tayin ettiği Ahmed Efendi ile yine isyancılar tarafında meclis azası yapılan Hacı Velizâde Ahmed Ağa'ya açmış, isyancılara konağında talimatlar vermiş, "halkın gözünü doldurmak için" kazalardan topladığı gönüllü askerlerini konağına getirmiş ve geceleri silahlı askerlerini arkasına alıp kentte dolaşmıştı³⁷.

³¹ BOA. İ. MVL. 296-12002. lef. 19 (19 Aralık 1853). Bu dönemde Kamil Efendi'nin ifadesine başvurduğu isimler arasında yer alan İngiltere Konsolos Vekili John Purdie de Hacı Ömer Ağa ile Arap Süleyman Efendi'nin suçsuz olduğunu söylemiş, 8 Ekim 1853 tarihli mazbatanın cumhûrun korkusu nedeniyle ve tehdit altında tanzim edildiğini belirtmişti. Bk.: BOA. İ. MVL. 296-12002. lef. 19 (19 Aralık 1853). J. Purdie 24 Aralık'taki Genel Mecliste de Hacı Ömer Ağa ve Arap Süleyman Efendi'nin suçsuzluğuna kefil olmuştu. Bk.: BOA. İ. MVL. 296-12002. lef. 23 (24 Aralık 1853).

³² Yanıkzâde İsmail Bey'in tam olarak şu şekilde konuştuğu iddia ediliyordu: "*Benim tembibim ve tarifim Hâkim Efendi ve Salih Ağa ve Hacı Ömer Ağa ve Küçük Ahmed Efendi başlarını koparmaları ve vücutlarını dabi bütün bütün kaldırmaları idi. Lakin emelim üzere olmamış. Hâkim Efendi ve Salih Ağa yaylada bulundu*". Bk.: BOA. İ. MVL. 296-12002. lef. 21 (24 Aralık 1853).

³³ İddiaya göre Kahraman Ağa, Yanıkzâde İsmail Bey'in bu sözlerine "*beyefendi bu fesâd beyecanlı oldu siz de burada buluna idiniz belki sizi de döverlerdi*" şeklinde karşılık vermiş, bunun üzerine İsmail Bey "*komşularım benim maddeden yirmi gün mukaddem haberim var idi*" demişti. Bk.: BOA. İ. MVL. 296-12002. lef. 24 (26 Aralık 1853).

³⁴ BOA. İ. MVL. 296-12002. lef. 27 (28 Aralık 1853).

³⁵ BOA. İ. MVL. 296-12002. lef. 1.

³⁶ BOA. İ. MVL. 296-12002. lef. 25 (28 Aralık 1853).

³⁷ BOA. İ. MVL. 296-12002. Lef. 27 (28 Aralık 1853).

Mazbataya göre mevcut kaymakam Mehmed Ali Ağa, Yanıkzâde İsmail Bey'in geçmişini bildiğinden onun kıskırtmalarına hiç itibar etmemişti. Bu nedenle İsmail Bey, Kaymakam Mehmed Ali Ağa'yı Antalya'dan göndermek istemiş, tüm kent halkını çaresiz bir şekilde kendisine mecbur etmek için, maslahatına muhalif gördüğü kişileri Sancak Meclisi'nden çıkarmak emelinde olmuştur. Antalya'daki olayların hakiki sebebi İsmail Bey'in bu emelleriydi³⁸.

28 Aralık'taki Genel Meclis'te tahkikatın sonucu da ilan edilmişti. Buna göre Yanıkzâde İsmail Bey ile onun ortağı olduğu iddia edilen Hacı Velizâde Ahmed Ağa'nın olayların tertipçisi oldukları kesin bir surette açığa çıkmış, haklarındaki irâde gelinceye kadar Hükümet Konağı'na tevkifleri kararlaştırılmıştı³⁹. İsmail Bey ve taraftarları hakkındaki Meclis-i Vâlâ kararı ise 25 Şubat 1854 tarihinde kesinleşmişti. Buna göre, "ayak takımı" arasında bulunan birçok isimle birlikte isyanın teşvikçileri olduğu iddia edilen Hacı Velizâde Ahmed Ağa'nın iki, İsmail Bey ve isyancılar tarafından müftülüğe atanan Hacı Ahmed Efendi ve Yörükoğlu Hacı Ahmed Efendi'nin birer sene müddetle Rodos'a sürgün edilmeleri hükme bağlanmış, ayrıca Kamil Efendi'yle birlikte Antalya'ya gelen askerlerin bir süre daha kentte kalması kararlaştırılmıştı⁴⁰. 30 Nisan 1854'te Mehmed Ali Ağa görevinden alınmış, yerine Mehmed Efendi kaymakam olarak atanmıştı. Haziran ayında ise sürgünler gerçekleşmişti⁴¹.

Kamil Efendi'nin Antalya'dan ayrılmadan önce yaptığı son iş ise meclis azaları ile muteber tüccarlara, Rum cemaatinin önde gelen temsilcilerine, isyanın kitlesel tabanını oluşturan esnaf temsilcilerine (esnaf başlarına), aralarında olayların içinde bulunmuş veya hedefi olmuş isimlerin de yer aldığı Morali muhacirlere kefalet senetleri imzalatılmak olmuştur⁴². Senette imzası ve mührü bulunanlar bundan sonra halk arasında "haddine tecavüz eden ya da fesâda çalışan olursa" veya "her ne maksatla olursa olsun zerre kadar uygunsuzluk meydana gelirse" bu durumun kendi ihmalleri ve müsamahalarından, hatta müsaade ve rızalarından bilineceğini kabul etmişti.

Tahkikata İlişkin Şüpheler

1853 İsyanı'nın sebeplerine ilişkin Kamil Efendi'nin yürüttüğü tahkikatın, başta isyanın tarafları olmak üzere birçok gerçeği açığa çıkardığına şüphe yoktur. Bununla birlikte, olayları Kamil Efendi'den daha farklı değerlendirmeye, isyanın ardında başka sebeplerin de olabileceğini düşünmeye ihtiyaç vardır. Çünkü Kamil Efendi'nin hüküm verdiği gibi isyanı Yanıkzâde İsmail Bey ve Hacı Velizâde Ahmed Ağa'nın fitnesinin eseri olarak görerek kişiselleştirmek, bu denli etkili bir cumhûrun nasıl bir araya geldiğini açıklamaya kâfi değildir⁴³. Ayrıca, Kamil Efendi'nin

³⁸ Kamil Efendi, Yanıkzâde İsmail Bey'in ahvaline ilişkin buna benzer değerlendirmeleri İstanbul'da bulunduğu dönemde Meclis-i Vâlâ'ya ilettiği tahriratında da yapmıştır. Ona göre İsmail Bey geçmişinde de gaddar bir adamdı, asâkir-i redif mîr alaylığında bulunduğu dönemde bile ahâlî ve fukaraya zararı olmuş ve bir müddetten beri meclis azalığında dahi "kesb-i takarrür gâyesinde bulunmuş", efkâr ve işfâline muvaffakiyet etmeyen Müftü Mehmed Efendi ile azadan İdriszâde Salih Ağa ve Hacı Ömer Ağa gibi "ahvâl-i âdile-i saltanat-ı seniyyeye akılları eren" kişileri çekemeyerek meclisten çıkartıp yerlerine kendi taraftarlarını ithal etmek istemiş ve bu suretle "emvâl-i memleketi yed-i tasarrufuna almak" emeli gütmüştü. Bk.: BOA. İ. MVL. 296-12002. lef. 30 (18 Nisan 1854).

³⁹ BOA. İ. MVL. 296-12002. lef. 27 (28 Aralık 1853).

⁴⁰ BOA. A. MKT. NZD. 111-86 (4 Mart 1854).

⁴¹ BOA. A. MKT. NZD. 115-39 (7 Temmuz 1854). Yanıkzâde İsmail Bey ile sürgüne gönderilen diğer isimlerin Rodos sürgünü bir sene devam etmiş, bu bir senenin sonunda sürgünlerin kefalet senetleri 6 Ağustos 1855'te takdim edilmiş, bu suretle Antalya'ya dönmeleri tasdik edilmişti. Bk.: BOA. MVL. 285-81 (6 Ağustos 1855).

⁴² BOA. İ. MVL. 296-12002. lef. 10, 11, 14.

⁴³ Meselenin kişiselleştirilmesi, olayları tanımlamak için ahlaki ve ferdi muhtevası güçlü fitne ve fesâd gibi kavramların sıklıkla kullanılmasından, Yanıkzâde İsmail Bey ve taraftarlarının kentten sürülmeleriyle meselenin halledilebileceğinin düşünülmesinden de bellidir. Aslına bakılırsa bu tür olayların kişiselleştirilmesi dönemin hâkim kanaatiyle de uyumludur. Bu kanaat en vezir biçimiyle Genel Meclisin yürüttüğü tahkikatın sonuçlarını içeren mazbatanın giriş bölümündeki ifadelerde açığa vurulmuştur. Söz konusu mazbata şu ifadelerle başlamaktadır:

soruşturması taraflı neticelendirilmiş bir tahkikat izlenimi vermektedir. Tahkikatın taraflı yapıldığına ilişkin şüphenin ilk kaynağı, isyancıların hedefindeki hemen herkesin aklanmasıdır. Oysa ilerleyen dönemde onlar aleyhinde dile getirilecek iddialar düşünüldüğünde veya bu kişilerin ticari ilişkilerinin mahiyeti incelendiğinde neden şüpheli olunması gerektiği daha iyi anlaşılacaktır. Sözgelimi, muhtekir olduğu gerekçesiyle isyancıların hedefi olan, ancak Genel Meclisin tahkikatı sonucunda “maaşından arttırmış olduğu beş on kuruş”la ticaret yaptığı karara bağlanan Mal Kâtibi Ahmed Tevfik Efendi’nin 1853-1855 yılları arasına tarihlenen ticari girişimleri bu iddianın naifliğini açıkça ortaya koymaktadır. Gerçekten de bu döneme ait Antalya şer’iye sicilleri Sakızlı mühtedi Ahmed Tevfik Efendi’nin kentteki ticari etkinliğini belgelerken, bu etkinliğin memur maaşından arttırılan beş on kuruşun çok ötesine geçtiğine de gösterir⁴⁴. Siciller Ahmed Tevfik Efendi’nin ilişkide bulunduğu tüccarları ve ticari etkinliğinin ne denli kapsamlı olduğunu da belgelemektedir. Onun adı Ekim 1854 tarihli bir hüccette Morali Salih Ağa’nın ortağı olarak geçer. Ahmed Tevfik Efendi ve Morali Salih Ağa hayriyye tüccarı Morali İbrahim Ağa’yı vekil tayin ettikleri bir davada Yanıkzâde İsmail Bey’in ortaklarından Murad Ağa’nın kendilerine olan yaklaşık otuz ton buğday borcunu talep etmişlerdir⁴⁵. Ahmed Tevfik Efendi’nin on bin kuruş değerinde altı dükkân satın almasına tanıklık eden 1854’e ait bir diğer sicil kaydında ise ortağı hayriyye tüccarı Morali İbrahim Ağa’dır⁴⁶. Bir dizi başka sicil kaydı da onun Yukarıpazar’da bir demirci dükkânı ile İstanos’ta bir menzil aldığını gösterir⁴⁷. 13 Şubat 1855 tarihli bir kayıt ise İvasıl Çiftliği’ndeki üç değirmenin; Hacı Ömer Ağa, Arap Süleyman Efendi, Ahmed Tevfik Efendi ve Mehmed Enis Efendi tarafından 37.500 kuruşa alındığını göz önüne serer⁴⁸. Ayrıca, aynı ay içinde 19. yy. Antalyası’nın en seçkin mahallesi olan Ahi Yusuf Mahallesi’nden 8.100 kuruş değerinde bir mülk satın almıştır⁴⁹.

Bu ticari ilişkiler ve ortaklıklar ağı, esasında, kentteki gücü tedrici olarak artan bir nüfus grubunun varlığını göstermektedir. Bu grubun içinde bulunan tüccarlar arasında akdedilen ticari sözleşmeler Sancak Meclisi azalarının ve kentin Morali ve Arap muteber tüccarlarının tanıklık ettiği şer’i mahkemede gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla, 1853 İsyanı’nı kentteki nüfuzu artan bu gruba dönük kitlesel tepkinin ifadesi olarak görmek mümkündür. İsyancıların hedefindeki isimler arasında yer almasına rağmen tahkikatın sonucunda mağduriyeti teyit edilen İngiliz Konsolos Vekili John Purdie’nin durumu da Ahmed Tevfik Efendi’den farklı değildir. 1850’de Pierre de Tchihatchef, Antalya ve Macri’de (Fethiye) İngiliz konsoloslarının tahıl fiyatları üzerinde vurgunculuk yaparak olağanüstü kazanç sağladıklarını yazdıktan sonra, John Purdie’nin 1846’da Antalya’dan çok sayıda buğday yüklü gemiyi Avrupa’ya gönderdiğini ve bu ticaretten 50.000 Franklık kazanç elde ettiğini belirtmiştir⁵⁰. Ekim 1853’teki olaylardan kısa bir süre sonra

“Ser-kâran-ı beldeden ızrâr-ı ibâd-ı enâma meyl eden bazı kimesneler mahallince kesb-i nüfûz ile halkın gözünü doldurmak ve evvel kuvvet ile menâfi’ ve emelini ele getirmek niyet-i fesâdiyyesi ile ahâliden avâkîb-ı umûra nâzır ve ilkaât-ı fâsideyi bilmediklerinden fırka ve temyize kâdir olamayan bazı sebük-magzânı birer suretle ümide düşürüb onları icrâ-yi emeline âlet etmedikçe ol mahalde fesâd ve uygunsuzluk vuku’ adem-i ihtimal olduğu mâlûmdur”. Bk.: BOA. İ. MVL. 296-12002. lef. 27 (28 Aralık 1853).

⁴⁴ BOA. MVL. 605-71, lef. 2 (4 Kasım 1860).

⁴⁵ Dinç 2005, 136.

⁴⁶ Dinç 2005, 177-178.

⁴⁷ Dinç 2005, 107-108.

⁴⁸ Dinç 2005, 175-176.

⁴⁹ Dinç 2005, 177-178. Bu önlenemeyen yükselişi Ahmed Tevfik Efendi’nin Haziran 1861’de şehbender vekili tayin edilmesine neden olmuştur. Bk.: AŞS. 11/50 (9 Haziran 1861).

⁵⁰ Tchihatcheff 1850, 843. J. Purdie’nin ticari ilişkileri Burdur’a kadar uzanıyordu. Burdur’daki ticari ilişkilerini yürütmesi için Kara Nikola’yı tebaası yapmıştı. Bk.: BŞS. 14/sayfa 91 (27 Nisan 1850).

Antalya'ya gelen George William Frederick Howard ise yaşananların konsolosluk görevlilerinin ticari ilişkiler geliştirmesinin sakıncasına açık bir kanıt olduğunu söylemiştir⁵¹. J. Purdie'nin resmi görevinden bağımsız olarak burada dikkat edilmesi gereken husus ise yerel ilişki ağlarının dışında bulunan yabancı bir tüccarın neden olduğu hoşnutsuzluktur⁵².

İsyan günlerinde tahılı denize dökülen Yunan Konsolosu'nun durumu da ilginçtir. Muhtemelen o da koşulların elvermesi nedeniyle kentin dışına tahıl çıkarmayı kendisi için kazançlı bulmuş, fakat bu onu isyancıların hedefi yapmış, iskeledeki tahılının denize dökülmesine yol açmıştır. Öte yandan Yunan Konsolosu'nun isyancıların hedefinde yer almasında, tüccarlar arasındaki rekabetin de rol oynamış olabileceği ihtimali; üstelik bu rekabetin yerli Rum tüccarlar ile Yunan tebaası tüccarlar arasında cereyan etmiş olabileceği ihtimali gözden uzak tutulmamalıdır⁵³.

Tüm bu örneklerin dışında tahkikatın sonuçlarına ilişkin şüpheli olmayı gerektiren en önemli neden ise Hacı Ömer Ağa ve Arap Süleyman Efendi'nin aklanmasıdır. Oysa bu iki kardeş hakkındaki şikâyetler ilerleyen yıllarda da devam etmiş, hatta 1858'de kente gelen Müfettiş Ahmed Ata Bey onları "pek mürtekib ve fena adamlar" olarak tanımlamıştır⁵⁴.

Kısacası, tüm bu sıra dışı örnekler Kamil Efendi'nin tahkikatına ilişkin haklı şüphelere neden olurken, kentin ticari ve idari hayatı üzerinde etkisi tedrici olarak artan, birbirleriyle müttefik yeni bir nüfuz grubunun olayların ardındaki belli belirsiz varlığını hissettirmektedir.

Bir Hizip Çatışması Olarak 1853 İsyanı

1853 İsyanı'nın Antalya için açığa çıkardığı en önemli husus kentteki Arap tahıl tüccarlarının hedef gösterilmeleri ve ticari faaliyetlerinin neden olduğu hoşnutsuzluktu. Ayrıca, Arap tüccarlar kadar kesin değilse bile Morali tahıl tüccarları ve ortakları da isyancıların hedefinde olmuştu. Muhacir tüccarların bu şekilde hedef gösterilmelerinin ardında ise sadece vurgunculuk yapıları yoktu. Yerel aristokrasinin temsilcileri Yanıkzâde İsmail Bey ve Hacı Velizâde Ahmed Ağa isyancıları açıkça onlara karşı kıskırtmıştı⁵⁵.

⁵¹ Howard 1855, 181.

⁵² Muhtemelen kendisine yönelik bu tepki nedeniyle J. Purdie olaylardan kısa bir süre sonra kıtlık yüzünden güç şartlar altında bulunan Antalya köylülerine buğday dağıtmış, çoğu kendi ortakçısı olan çiftçilere 1855'te 4.250 sterlin kredi vermişti. Bk.: Kurmuş 1974, 149, 256.

⁵³ Bunun böyle olduğunu düşünmemizi gerektirecek en önemli neden Antalya'daki Yunan Konsolosluğu ile yerli Rumların bir bölümü arasındaki çekişmedir. Yunan Konsolosu aleyhindeki suçlamalar bizatihi Antalya Rum cemaatinin önde gelen tüccarlarından Danieloğlu tarafından dile getirilmişti. Danieloğlu, Antalya seyahatnamesinde, Yunan Konsolosu'ndan sitemle, hatta nefretle bahsederken onun "her yerde Türkçe konuşup Rum okullarının kapatılmasını talep ettiğini" iddia etmiştir. Bu itham çok ilginçtir. Zira burada, hayatın olağan akışının aksi istikamette gelişmiş bir durum söz konusudur. Antalyalı Rumlar, amacı Yunan devletinin propagandasını gerçekleştirmek olan bir konsolosu "her tarafta Türkçe konuşmak" ve "Rum okullarının kapatılmasını salık vermekle" itham etmektedir. Tahıl tüccarı olan bir konsolosun Antalya Rumlarının bir bölümünün hedefi olması, üstelik bu iddianın kentin önde gelen tüccarlarından Danieloğlu hanesinin bir ferdi tarafından dile getirilmesi, muhtemelen tüccarlar arasında yaşanan yerel rekabet nedeniyleydi. Yunan Konsolosu aleyhindeki iddialar için Bk.: Danieloğlu 2010, 157.

⁵⁴ Ahmed Ata Bey'in tahkikatiyle neticelenen hizip çatışmalarıyla ilgili olarak Bk.: Dayar 2016, 135-157.

⁵⁵ Oysa Yanıkzâde İsmail Bey'in adı da geçmişte birçok defa tıpkı Hacı Ömer Ağa ve Arap Süleyman Efendi gibi tahıl vurgunculuğuyla anılmıştı. Sözgelimi aleyhindeki 1 Ağustos 1852 tarihli bir tahriratta İsmail Bey'in ihtikârı nedeniyle Antalya'da buğdayın kilesinin 19,5 kuruşa yükseldiği iddia edilmişti. Bk.: BOA. İ. MVL. 252-9288, lef. 21. Aleyhindeki bir başka ihbarda ise Antalya İhtilâli'nin zuhur ettiği dönemde İsmail Bey'in köylülerden düşük fiyata tahıl alıp yüksek fiyata iskeledeki yabancı tüccarla sattığı söylenmişti. Bk.: BOA. İ. MVL. 296-12002. lef. 30 (18 Nisan 1854). Bu sebeple İsmail Bey'in "*abâli bu fiyatlara buğday yiyemez*" veya "*fukara ne gönülde ise ben de beraberim*" demesine şüphyle yaklaşmak gerekir.

İsyancıların esas olarak Arap tüccarlara karşı seferber olmasının, kent esnafının isyanın en teşkilatlı kitlesini oluşturmasının en önemli nedeni, herhalde, Yanıkzâde İsmail Bey ile Hacı Velizâde Ahmed Ağa'nın aristokratik geçmişi ve aile bağlarının gücüydü. Her iki isim de Antalya'da "hanedanlar sınıfı" olarak tanımlanabilecek ve kentin belli başlı tüccar ve eşrâfından isimlerinin sonuna getirilen Farsça "zâde" ekiyle ayırmanın mümkün olduğu, meşruiyetlerini, birkaç nesil boyunca ailelerinin kentin idaresinde söz sahibi olmasına borçlu bulunan istisnai bir topluluğa mensuptu. Yerel mahkeme tutanaklarında veya meclis mazbatalarında ya da şahsi arizalarda bu sınıfın istisnai durumu "hânedân-ı kadîmimizden olup" ifadesiyle özellikle belirtilmiştir.

İsyan günlerinde Antalya'da hanedanlar sınıfına mensup birkaç aile vardı: Yanıkzâde İsmail Bey, Hacı Velizâde Ahmed Ağa, Mubayaacızâde Mustafa Bey. Bu isimlere, Elmalı hanedanından Sancak Meclisi azası İdriszâde Salih Ağa'yı da eklemek mümkündür. İsyanda, bu hanedan sınıfına mensup Yanıkzâde İsmail Bey ile Hacı Velizâde Ahmed Ağa, kitlesel hoşnutsuzluktan da istifade ederek hasımları Arap ve Moralı tüccarları bertaraf etmek istemiş, bu arada muhacir tüccarlarla ortaklıkları olan Mubayaacızâde Mustafa Bey ile İdriszâde Salih Ağa'yı da hedef almıştı.

İsyanın tertipçileri olmakla itham edilen Yanıkzâde İsmail Bey ve Hacı Velizâde Ahmed Ağa'yla ilgili bir diğer önemli husus ise babalarının 1812-1814 arasında Osmanlı Devleti'ne başkaldıran Antalya hanedanı Tekelioğullarıyla ilişkisidir⁵⁶. Örneğin, İsmail Bey'in maktul pederi Yanıkoğlu Mehmed Ağa Tekelioğullarına tüfekçibaşı olarak hizmet etmiş, 1812-1814 ayaklanmasında Devlet-i Âliye'ye karşı savaşmıştı. Kamil Efendi'nin soruşturmasında İsmail Bey'in babasının bu durumunun altı özellikle çizilmiştir. 1853 İsyanı'nın tertipçilerinden olmakla suçlanıp Rodos'a sürülen Hacı Velizâde Ahmed Ağa'nın babası Milli cemaati âyânı Hacı Veli de 1812-1814'te Tekelioğulları'nın safında Antalya Kalesi'nin savunmasında görev almıştı. Hatta o dönemde Hacı Veli'nin Tekelioğlu İbrahim'in çocukluk arkadaşı olduğu da dile getirilmiştir⁵⁷. Her iki isim 1812-1814 olaylarından hemen sonra "Tekelioğulları avenesi" oldukları gerekçesiyle idam edilmiştir⁵⁸.

Öte yandan Mubayaacızâde Mustafa Bey'in böyle bir ilişkisinin olduğuna ilişkin hiçbir kanıt bulunmamaktadır. Hatta Mustafa Bey'in babası Mubayaacı Halil Ağa'nın 1825'te Antalya mubayaacılığına memur edildiğine bakılacak olursa⁵⁹, onun, bu dönemde kente dışarıdan atanmış idarecilerden biri olması ihtimal dâhilindedir. Elmalı Salih Ağa'nın mensup olduğu İdriszâde hanesi ise Tekelioğlu İsyanı'nda Devlet-i Âliye'nin tarafında saf tutmuş, ordunun iaşesi için çalışmış⁶⁰, hatta silahlı adamlarıyla Antalya kuşatmasına destek vermişti⁶¹. Tekelioğulları'nın Antalya ve çevresindeki gücünü kırdıktan sonra Osmanlı Devleti, bölgedeki nüfuzunu artırmak için İdriszâdeleri desteklemiş, 14 Temmuz 1819'da İdriszâde İsmail Bey Antalya mütesellimi tayin edilmişti⁶². Dolayısıyla, İdriszâde Salih Ağa'nın, geçmişte Tekelioğulları hanesiyle ilişkisi olmuş Yanıkzâde İsmail Bey ile Hacı Velizâde Ahmed Ağa'nın hedefinde olmasının anlaşılır nedenleri vardı.

⁵⁶ Tekelioğlu hanedanı ve isyanıyla ilgili olarak Bk.: Halaçoğlu 2002; Tızlak 2002; Faroqhi 2005.

⁵⁷ BOA. HAT. 1225-47864 (5 Mayıs 1814).

⁵⁸ BOA. C. ZB. 56-2787, lef. 3 (27 Mart 1817).

⁵⁹ AŞS. 3/74 (14 Haziran 1825).

⁶⁰ BOA. HAT. 1224-47834 E (9 Ocak 1814).

⁶¹ BOA. HAT. 1225-47867 (24 Haziran 1814).

⁶² AŞS. 2/62 (14 Temmuz 1819).

1853 İsyanı'nın doğrudan hedefi olan Hacı Ömer Ağa ile Arap Süleyman Efendi'nin ise 1833'te kısa bir dönem için kentin idaresini eline alan Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa tarafından Antalya'ya getirilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Gerçekten de 1833'ün ilk aylarında Antalya mukavemet göstermeden İbrahim Paşa'nın ordusuna teslim olmuş⁶³, bu dönemde İbrahim Paşa beraberinde getirdiği Arapların bir bölümünü Antalya ve çevresine iskân etmişti⁶⁴. 1830 nüfus tahrirlerinde Hacı Ömer Ağa'nın babası Hacı Ahmed bin Abdullah'ın adının zikredilmediği ve Hacı Ömer Ağa'nın Bâli Bey Mahallesi'ndeki hamamının (Arap Hamamı) bulunduğu caddenin 20. yy.'ın başlarında dahi "Kölemen Caddesi" adını taşıdığı dikkate alınırsa eğer⁶⁵, bu iddia makul görünmektedir⁶⁶. Bu dönemde Antalya'ya gelen Arap göçmenler bir süre kentin dışında yer alan Konyaaltı'ndaki "Araplar Suyu" mevkiinde yaşamış, onların Antalya'daki nüfuzları Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra artmıştır. Örneğin, Hacı Ömer Ağa, 1840'ların sonlarında Sancak Meclisi'ne aza seçilmişti. Bu tarihten itibaren adı birçok şikâyete de neden olmuş, hatta bu sebeple 1851'de azledilerek yerine Yanıkzâde İsmail Bey'in aza seçilmesi için birçok mahzar hazırlanmıştı⁶⁷. Ne var ki bu talepler sebepsiz bir husumetten kaynaklandığı gerekçesiyle reddedilmiş, bu tarihten itibaren Hacı Ömer Ağa'nın Antalya'daki nüfuzu daha da artmıştı⁶⁸. Kardeşi Arap Süleyman Efendi'nin talihi de ağabeyinin talihine benzer bir seyir takip etmişti. O, önce beratlı hayriyye tüccarı olmuş, 1850'de ise hayriyye tüccarı nazırı (şehbender vekili) seçilmişti⁶⁹.

1853 İsyanı'ndan sonra Yanıkzâde İsmail Bey ve destekçileri tarafından hedef seçilen Morali tüccarlar ise 1821'de Mora'da gerçekleşen ayaklanmadan sonra Antalya'ya gelmişti. 1822 veya 1823'te kente geldikleri tahmin edilen Moralılar dört yüz hanelik bir nüfusa sahipti⁷⁰. Antalya'ya geldikten sonra Moralıların bir bölümü (tıpkı Arap göçmenler gibi) bir süre kentin dışında kalmış, Şarmpol'deki "saz damlarda" ikamet etmişti⁷¹. Tanzimat Fermanı'nın ilanından itibaren ise Morali tüccarların adı da sık sık Tanzimat kurumlarıyla bir arada anılmıştı. Örneğin, Morali Ali Muhlis Ağa ve Morali Ahmed Pertev Efendi Sancak Meclisi'nin değişmeyen azaları arasında yer almış⁷²; Morali İbrahim Ağa hayriyye tüccarlığı⁷³ ve şehbender vekilliği yapmış⁷⁴; Morali Emin Efendi'nin adı "beytü'l-mâl emâneti memûru ve Kaymakam Rıdvan Paşa'nın ketebesini" olarak zikredilmiş⁷⁵; Morali Osman Ağa ise Ticaret Meclisi azası olmuştu⁷⁶.

⁶³ BOA. HAT. 368-20331. B-2. İbrahim Paşa'nın Antalya'yı işgaliyle ilgili olarak bk.: Dinç 2016, 875-878.

⁶⁴ Collignon 1897, 50-51.

⁶⁵ Maşrık-ı İrfan, 6 Teşrîn-i sâni 1328/19 Kasım 1912.

⁶⁶ Aslına bakılırsa Antalya 9. yy. ortalarında önce İslâm deniz akıncılarının saldırılarına maruz kalmış, ardından da kısa süreli Arap egemenliği görmüştü. Bu tarihten sonra kentte sürekli bir Arap tüccar kolonisi varlığını sürdürmüştür. Bu nedenle Antalya'da Arap tüccarlara rastlamak her dönem için mümkündür. Bk.: Emecen 1991, 232-233. Ayrıca Antalya 1770'teki Memluk İhtilâli ile 1798-1799'da Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesinden sonra da Mısırlı Arapların göçüne tanık olmuştu. Bk.: KVS. 1332, 284.

⁶⁷ BOA. MVL. 239-43, lef. 1 (30 Mayıs 1851).

⁶⁸ BOA. MVL. 239-43, lef. 2 (13 Nisan 1851).

⁶⁹ AŞS. 7/36 (Mart-Nisan 1850).

⁷⁰ Sperling 1864, 64-65.

⁷¹ AŞS. 19/388b (27 Mayıs 1841).

⁷² AŞS. 15/97 (31 Ekim 1865).

⁷³ AŞS. 7/37 (Eylül 1850).

⁷⁴ AŞS. 13/2.

⁷⁵ AŞS. 14/243.

⁷⁶ AŞS. 11/415.

İsyanın kışkırtıcısı olduğu iddia edilen ve muhacir tüccarların karşısında yer alan yerli aristokrasi ise gücünü geçmişin mirasından alıyordu. Gerçekten de onların geçmişine ilişkin bilgiler sözlü kültür tarafından sonraki nesillere aktarılırken destanlaştırılmıştır. Mesela Tekelioğlu İbrahim Bey'in Osmanlı Devleti'ne isyanını tasvir eden ve tam da isyan günlerinde söylendiği rivayet edilen bir manzumede İbrahim Bey Osmanlı ordusunun komutanı Vezir Hüsrev Paşa'ya seslenirken en sadık adamlarından olan Hacı Veli'den bir destan kahramanı gibi bahsetmiş, Hacı Veli'nin Hüsrev Paşa'nın beş bin atısına bedel olduğunu söylemiş (*sizin beş bin athya Hacı Veli yeter*), bu suretle Hacı Veli'nin adı Tekelioğlu İbrahim Bey'in en sadık adamları arasında zikredilmiştir⁷⁷.

20. yy.'ın başlarında derlenmiş olan bu manzume, aradan geçen bir asra rağmen Tekelioğullarına ilişkin sözlü geleneğin hala canlı olduğunu da gösterir. Gerçekten de sözlü gelenek Tekelioğulları'nın adını 20. yy.'ın başlarına kadar taşımıştır⁷⁸. Üstelik bu gelenek, sadece onların destekçileri hakkında değil, Tekelioğulları hakkında da, onlara ilişkin resmi belgelerin tasvir ettiği "zorba" ve "zalim" resminden çok daha farklı bir tablo sunmuş, Tekelioğulları'nın Antalya'da "ashâb-ı servet ve yesâr" olarak tanınmasına, "hayır ve hasenât" işlerindeki şöhretlerinin hep hatırdâ tutulmasına aracı olmuştur⁷⁹.

Dolayısıyla, 19. yy.'ın ortalarında bile Tekelioğulları'nın Antalya'da önemli bir meşruiyet kaynağı olmaya devam ettiğini düşünmek mümkündür. Bâb-ı Âlî nezdinde "Tekelioğlu avenesi" olma ithamının bu denli önemsenmesi, hatta 19. yy.'ın sonlarında bile kullanılabilir olması (örneğin, 1882'de eşraftan Moralı Cemal Bey muarızı Elmalı Kaymakamı tarafından "Tekelioğlu avenesi" olduğu gerekçesiyle İstanbul'a ihbar edilmişti)⁸⁰ herhalde, hanedanın Antalya'daki şöhreti ve meşruiyetiyle ilgilidir. Bu nedenle geçmişte Tekelioğlu hanedanıyla da ilişkileri olan Yanıkzâde İsmail Bey ve Hacı Velizâde Ahmed Ağa'nın muhacir tüccarlardan daha güçlü bir meşruiyete sahip olmalarına ve kentlileri seferber edebilmelerine şaşırılmamak gerekir.

Tekelioğulları'nın bu şöhreti düşünüldüğünde sözlü geleneğin onlara attığı bazı ritüellerin isyan günlerinde karşımıza çıkması da yadırgatıcı değildir. Kamil Efendi'nin yürüttüğü tahkikat-ta bıçak motifinin üzerinde özellikle durulması (gerçekten de "bıçak atlamak usûl-i metrûkesi"

⁷⁷ Tekelioğlu İbrahim Bey'in Osmanlı Devleti'ne açıkça meydan okuduğu manzumenin tamamı şu şekildedir: "Kalam yıkılırsa yine yaptırım / Mihin yerine yıldız çaktırım / Siz gibi vezire elimi öptürürüm / Rum'dan Acem'e kadar ünüm var benim / İstanbul'dan çıktı katlime ferman / Aradım derdime bulamadım derman / Babam ekmeğidir kaleyi vermem / Rum'dan Acem'e kadar ünüm var benim / Kalanın başında toplarım kata katar / Mısır Beyi'ne dahi yolladım tatar / Sizin beş bin athya Hacı Veli yeter / Rum'dan Acem'e kadar ünüm var benim. / Teke bıçağına zorun var benim / Tablada besledim bir saçlı doru / Üstüne binenin yok mudur zoru? / Tekelioğlu efendim Sarı Aslan soyu..." Bk.: Erten 1955, 37.

⁷⁸ Bu manzumenin farklı bir sürümü 20. yy.'ın başlarında Aydın'da derlenmiştir. Üstelik bu versiyonda Tekelioğlu İbrahim Bey çok daha az sansürlenmiştir: "İstanbul'dan çıktı katlime ferman / Çok aradım bulamadım derdime derman / Kahpe Osmanoğlu'ndan da el aman / Tekelioğlu derler ünüm var benim / Ala bıçağa da zorun var benim / Haydulen alt yanım deniz de üst yanım balkan / Kıratın üstünde şavkıyor kalkan / Yanıma gelmesin ölümünden korkan / Tekelioğlu derler ünüm var benim / Çekersem bıçağı zorun var benim / Ala bıçak üstünde kanım var benim / Sürülmedik tarlaların gen kaldı / Koşulmadık mandalarım ham kaldı / Bu dünyada ahd almadık ne'm kaldı? / Tekelioğlu derler ünüm var benim / Çekersem bıçağı zorun var benim / Ala bıçak üstünde kanım var benim". Bk.: Yetkin 2003, 185.

⁷⁹ Erten 1950, 11. Aslına bakılırsa Tekelioğulları'na ilişkin resmi belgelerin çizdiği zorba ve zalim imajı, 1812-1814 isyanından birkaç on sene sonra kaleme alınmış Antalyalı Danieloğlu'nun anlattıklarıyla da uyuşmaz. Çünkü o seyahatnamesinin Antalya ile ilgili bölümünde Tekelioğulları isyanını, Müslüman ve Hıristiyan bütün Antalyalıların Sultan Mahmud'a karşı giriştiği bir direniş olarak tasvir etmiştir. Danieloğlu'na göre Rum veya Müslüman Antalyalıların belli başlı iki karakter özelliği vardır; onlar hem kahraman hem de fanatikler. Kahramanlıklarını kendi kendine olmamış, bu özelliklerini yüzyılın başında kentte yaşanan bir dizi direnişten ve 1812-1814'te Osmanlı Devleti'ne karşı geliştirilen toplu isyandan tevarüs etmişlerdir. Kentin her iki halkı da Sultan Mahmud'a "diş bilemişler" ve onu devirmeye çalışan tarafta yer almışlardı. Bk.: Danieloğlu 2010, 146.

⁸⁰ BOA. Y. PRK. UM. 5-8, lef. 39 (23 Ocak 1882).

ve isyancıların kararlılığını ortaya koyan yemin ahtı sorgulamada özellikle deşifre edilmeye çalışılmıştı), yerel bir isyan ritüelinin açığa çıkarılmak istenmesiyle ilgili olabilir⁸¹. Kamil Efendi'nin soruşturmasında altını çizdiği bu ritüel hakkında sözlü gelenek de bilgi vermektedir. Sözlü geleneğin 20. yy.'ın başlarına taşıdığı bir başka manzumede Tekelioğlu İbrahim Bey kendisine İstanbul'a itaat etmesini tavsiye ettiği için korkaklıkla itham ettiği sarrafı Zanailoğlu Dimitri'ye seslenirken, "Teke bıçağının ağzından" kimsenin para alamayacağını "*git bre bey korkak gâvur! Nice yiğitlerim var babası ağır. Teke bıçağının ağzından para almaya kim olur kadir?*" sözleriyle ifade etmiştir⁸². Sözlü geleneğin aktardığı diğer manzumelerde de bıçak motifi "Teke bıçağına zorum var benim"⁸³ veya "ala bıçak üstünde kanım var benim"⁸⁴ gibi farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

1853 İsyanı birçok açıdan sıradan bir tahıl ayaklanması olarak başlamıştı. Muhtekir tüccarların kazanç hırsı ve tahıl fiyatlarındaki olağanüstü artış kitlesel hoşnutsuzluğu beslemiş, Kaymakam Konağı'nın basılmasını da içeren şiddet olaylarının neticesinde isyancılar vurguncuları sahip oldukları idari mevkilerden alaşağı etmeyi başarmıştı. Ancak, 1853'ün Ekim ayında Antalya'da yaşananların, her ne kadar belgelerde olaylar ekseriyetle bu şekilde tanımlanmış olsa da, "ihtilâl" kavramının günümüzde çağrıştırdıklarıyla ilişkilendirilebilecek sonuçlar doğurduğunu söylemek güçtür. İsyancılar tahıl fiyatlarını düşürmeye muvaffak olduktan ve vurguncuları tehdit ettikten sonra amaçlarına ulaşmışlar, bu noktadan sonra ise yerli ve muhacir tüccarlar arasındaki nüfuz mücadelesinin tarafı olmuşlardı. Başka bir ifadeyle, tahıl isyanlarının geçmişin ve geleneklerin ihyasına yönelik muhafazakâr niteliği, böyle bir yönlendirme için uygun koşulları yaratmıştı.

Öte yandan, 1853 İsyanı'nın, 19. yy. Antalyası'nın hususiyetlerine ilişkin birçok gerçeği açığa çıkardığı kesindir. Bu gerçeklerden ilki, Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra kentin ticari ve idari hayatı üzerinde etkisi tedrici olarak artan ve Bâb-ı Âli tarafından da desteklendiği anlaşılan, ağırlıklı olarak muhacir tüccarların içinde yer aldığı yeni bir nüfuz grubunun yükselişidir. Bu muhacir tüccarların Bâb-ı Âli tarafından neden desteklendiği sorusu ise 19. yy. Antalyası'yla ilgili bir başka gerçeği açığa çıkarır. Bu gerçek, 18. yy.'ın ikinci yarısından itibaren kentin idaresini elinde tutmuş, 19. yy.'ın başlarında ise Osmanlı Devleti'ne başkaldırmış Tekelioğulları'nın Antalya ve çevresinde sahip olduğu meşruiyettir.

Gerçekten de yüzyılın başlarında Tekelioğlu İbrahim Bey'in Osmanlı Devleti'ne kafa tutup Antalya Kalesi'ne kapanmasıyla başlayan olayların akabinde, 1812-1814 arasında Antalya kuşatılmış, iki yıl boyunca kent Osmanlı Devleti'ne karşı koymuştu. Bâb-ı Âli'nin "fetih" olarak

⁸¹ 1853 İsyanı'nın en önemli ritüel eylemi olan yemin etmeyi içeren bu kabul töreni önemlidir. Bu tür kabul törenleri toplumsal eylemlerin evrensel özellikleri arasında yer alır. Bk.: Hobsbawm 2014, 211-213.

⁸² Erten 1955, 37. Tekelioğlu İbrahim Bey ve vekilharıcı ya da sarrafı Zanailoğlu Dimitri arasında geçen diyalogu tasvir eden manzume şu şekildedir: "Zanailoğlu der ki etme beyim delalet / Kimsede yoktu babandaki feraset / Daim ederdı devlete itaat / Bizi getirmiş böyle bir hale / İbrahim Bey der ne söylüyor bu kâfir / Ediyor sözleri rüyaya tabir / Bizden mal almaya kim olur kadir / Değilim babam gibi ben dîvâne / Zanailoğlu der ki öyle laf olmaz / Çakıl taş ile kuş avlanmaz / Bizde mal çoktur kalan tükenmez / Gel verelim beyim miri mirane / İbrahim Bey der ki kalamız mamur / Silah cephanede asla yoktur kusur / Balyemez toplanım dillerde meşhûr / Kumbaralarda vardır uygun havaye / Zanailoğlu der ki sen ne ararsın? / Ceneviz vaktundan zahire mi sorarsın? / Çakıl taş ile kuş mu vurursun? / Gel itaat et gelen fermana / Git be hey korkak gâvur! / Nice yiğitlerim var bahası ağır / Teke bıçağının ağzından para almaya kim olur kadir? / Ben ne yediririm bunca ummana?". Bk.: Erten 1955, 36-37; Zanailoğlu Dimitri ile ilgili bk.: Fikri 1340, 87.

⁸³ Erten 1955, 37.

⁸⁴ Yetkin 2003, 185.

tanımlayacağı bir sürecin sonunda kent tekrar ele geçirildiğinde ise Bâb-ı Âlî bölgedeki hâkimiyetini kalıcılaştırmak için Tekelioğulları'nı Antalya'dan uzaklaştırmış⁸⁵, kentin idaresini önce Elmalılı İdriszâdelere, 1822-1827 arasında ise Manisalı Karaosmanoğulları'na vermişti⁸⁶. Fakat bu aileler, özellikle de Karaosmanoğulları kentte muhalefetle karşılaşmış, 1827'de "Antalya ahâlîsi sözü ayağa düşürüp" Mütessellim Karaosmanzâde Ahmed Ağa'yı kentten ihraç etmişti⁸⁷. Başka bir ifadeyle, Osmanlı Devleti'nin kentteki hâkimiyetini kurumsallaştırmasında Tekelioğullarının bertaraf edilmesi kâfi gelmemiştir.

Öyle görünüyor ki bu amacın en önemli aracı yüzyılın başlarında Antalya'ya gelen Arap ve Morali muhacir tüccarlar olmuştu. Başlangıçta kente kabul edilmeyen bu muhacir grup, 1840'lı yıllardan itibaren merkezi devletin kent üzerindeki hâkimiyetini kurmanın aracı olarak kullanılmıştı. Merkezi devletin taşradaki nüfuzunu arttırmak amacıyla oluşturduğu Tanzimat kurumlarında bu tüccarların adına daha çok rastlanmasının sebebi buydu.

1853 İsyanı'na ilişkin yürütülen soruşturmada Bâb-ı Âlî'nin açıkça muhacir tüccarların tarafını tutmasının nedeni ise Tekelioğullarının hâkimiyetinden sonra Antalya'da yaşanan meşruiyet kriziydi. Bâb-ı Âlî Antalya'daki iktidarını tesis edebilmek için muhacir tüccarları desteklemiş, Yanıkzâde İsmail Bey ve Hacı Velizâde Ahmed Ağa gibi geçmişte Tekelioğulları'yla da ilişkileri olmuş yerel aristokrasinin temsilcilerini şüpheyile karşılamıştı. Aslına bakılırsa bu şüphe bir endişeyi de açığa çıkarıyordu. Söz konusu olan bir meşruiyet endişesiydi ve bu endişe sadece Osmanlı Devleti tarafından değil, muhtemelen, kentteki Morali ve Arap tüccarlar tarafından da paylaşılıyordu. İlerleyen yıllarda Antalya'daki muhacir tüccarların kendilerini Antalya'nın kadim hanedanları (hânedân-ı kadîmi) olarak tanımlamaya gayret etmeleri de bu meşruiyet endişesi nedeniyledi.

⁸⁵ BOA. HAT. 1351-52774.

⁸⁶ Tekelioğlu İbrahim Bey isyanını takip eden dönemde Manisalı Karaosmanoğulları'nın Antalya ve çevresindeki etkinliğinin artması dikkat çekicidir. Örneğin 1822 ve 1823'te Teke Sancağı mütessellimi Karaosmanzâde Eyüp Ağa, 1824'te Karaosmanzâde Selim Ağa, 1825'te ise Karaosmanzâde Ahmed Ağa olmuştu. Bk.: AŞS. 3/7; AŞS. 3/10; AŞS. 3/97 (27 Ağustos 1826); AŞS. 3/35 (1824).

⁸⁷ AŞS. 3/105 (15 Eylül 1827).

Kısaltmalar ve Kaynakça

Birinci Elden Kaynaklar

A. MKT. NZD	Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devâir Yazışmalarına Ait Belgeler
AŞS	Antalya Şer'iyye Sicilleri
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BŞS	Burdur Şer'iyye Sicilleri
C. ZB	Cevdet Zabtiye Belgeleri
HR. MKT	Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi
HR. SYS	Hariciye Nezareti Siyasi Kısım
HR. TO	Hariciye Nezareti Tercüme Odası
HAT	Hatt-ı Hümayun Tasnifi
İ. DH	İrade Dâhiliye
İ. MSM	İradeler Mesâil-i Mühimme
İ. MVL	İrade Meclis-i Vâlâ
MVL	Meclis-i Vâlâ Evrakı
KVS	Konya Vilayet Salnamesi
Y. PRK. UM	Yıldız Perakende Evrakı Umûm Vilayetler Tahrirâtı

İkinci Elden Kaynaklar

Beden 2004	A. Beden, 1854-1859 Tarihleri Arasında Antalya (8 No'lu Antalya Şer'iyye Sicilleri Defterine Göre) (Akdeniz Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 2004).
Bosnevi 1286	Bosnevi el-Hac Muharrem Efendi, Lûgat-ı Osmanî, Cilt: I (1286).
Clark 1976	P. Clark, "Popular Protest and Disturbance in Kent, 1558-1640", The Economic History Review 29/3, 1976, 365-382.
Collignon 1897	M. Collignon, Notes d'un Voyage en Asie Mineure (1897).
Danieloğlu 2010	D. E. Danieloğlu, 1850 Yılında Yapılan Bir Pamphylia Seyahati, A. Özil (çev.) (2010).
Dayar 2016	E. Dayar, Antalya'da Devlet ve Eşraf İlişkileri (1839-1908) (Akdeniz Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi 2016).
Dinç 2005	G. Dinç, 9 No'lu Antalya Şer'iyye Sicili Defterine Göre 1853-1859 Yılları Arasında Antalya Şehrinin İdarî ve Sosyo-Ekonomik Durumu (Akdeniz Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 2005).
Dinç 2016	G. Dinç, "Mehmet Ali Paşa İsyanı'nın Antalya'ya Etkileri", Belleten, LXXX/289, 2016, 857-884.
Emecen 1991	F. Emecen, "Antalya", Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt: I (1991).
Erten 1955	S. F. Erten, Tekelioğulları (1955).
Fikri 1340	S. Fikri, Antalya Livası Tarihi (1340).
Faroqhi 2005	S. Faroqhi, "Exporting Grain From The Anatolian South West: The Power and Wealth of Tekelioğlu Mehmed Ağa and His Magnate Household", bk.: A. Anastasopoulos (ed.), Provincial Elites in the Ottoman Empire (2005) 293-317.
Halaçoğlu 2002	A. Halaçoğlu, Teke (Antalya) Mütessilimi Hacı Mehmed Ağa ve Faaliyetleri (2002).

- Hobsbawm 2014 E. J. Hobsbawm, *İlkel Asiler*, U. Kocabaşoğlu (çev.) (2014).
- Howard 1855 G. W. Howard, *Diary in Turkish and Greek Waters* (1855).
- Kurmuş 1974 O. Kurmuş, *The Role of British Capital in the Economic Development of Western Anatolia 1850-1913* (University of London Yayınlanmamış Doktora Tezi 1974).
- Naci 1317 M. Naci, *Lûgat-ı Naci* (1317).
- Newton 1865 C. T. Newton, *Travels and Discoveries in the Levant, Cilt: I* (1865).
- Sperling 1864 E. Sperling, "Ein Ausflug in die Isaurischen Berge im Herbst 862", *Zeitschrift für Allgemeine Erdkunde* 16, 1864, 1-70.
- Tızlak 2002 F. Tızlak, "Tekelioğlu İsyanı", XIII. Tarih Kongresi, Ankara 4-8 Ekim, Kongreye Sunulan Bildiriler (2002) 237-254.
- Tilly 1971 A. Louise Tilly, "The Food Riot as a Form of Political Conflict in France", *The Journal of Interdisciplinary History* 2/1, 1971, 23-57.
- Tilly 1983 A. Louise Tilly, "Food Entitlement, Famine, and Conflict", *The Journal of Interdisciplinary History* 14/2, 1983, 333-349.
- Tchihatcheff 1850 P. de Tchihatcheff, "L'Asie-Mineure et l'Empire Ottoman: Situation Politiqué, Militaire et Financière De La Turquie", *Revue des Deux Mondes*, VI, 1850, 840-863.
- Thompson 2006 E. P. Thompson, *Avam ve Görenek*, U. Kocabaşođlu (çev.) (2006).
- Yetkin 2003 S. Yetkin, *Ege'de Eşkıyalar* (2003).